

ĆURKOVIĆ-MAJOR FRANCISKA

Zágráb képe Fejtő Ferenc *Érzelmes utazás* című regényében *

„Szülővárosom vagy, Zágráb, pedig nem benned születtem, mégis a te öledben érzem magam csak egészen otthon. Megmaradni nem tudnék benned, élni nem tudnék itten, hiszen idegen a néped, más a nyelve is, és a sorsa is más, bár hasonló. De ki tud élni a szülővárosában? A szülőváros nem az a hely, ahol az ember élni tud, nem is az a hely, ahol megszületett, a szülőváros az a hely, ahol az ember anyja közelében érzi magát, ahol gyerek volt, ahova visszatérni ilyen izgalmas ünnepség. (...) Zágráb: ez a szó úgy hangzott bennem, mint a mozlimnak Mekka s a zsidónak Jeruzsálem. Vonzott a romantikád, a hagyományod, az előkelőséged, színed és levegőd. (...) S hogy most járom zezugos utcádat, látom, megértem, miért szeretlek oly hűségesen.”¹

Hosszú távollét után ilyen dicsérettel köszönti szeretett városát Fejtő Ferenc. Az idézetet első könyvében, az 1936-ban megjelent *Érzelmes utazás* című művében olvashatjuk, és vallomásnak, laudatio civitatisnak, sőt dicsőhimnusznak is mondhatnánk. A magyar írók a XX. század folyamán Zágrábon átutazva gyakran tartózkodtak itt néhány napig, de egyikük sem írt így, ilyen nagy szeretettel a városról. Megkockáztathatjuk azt a kijelentést is, hogy a világirodalomban sem találkozunk olyan példával, amelyben Zágrábról vagy valamely más horvát városról ily módon nyilatkoznának. Ez a könyv nem jelent meg ugyan horvátul, (2001-ben francia nyelven látott napvilágot), írója mégsem lehet teljesen ismeretlen a horvát olvasóközönség számára, mert egy másik könyvét *Memoari. Od Budimpeste do Pariza preko Zagreba* (Emlékiratok. Budapesttől Párizsig Zágrábon át) címmel 1989-ben megjelentették horvátul.²

Fejtő és Zágráb

Lássuk, miben is rejlik annak a titka, hogy Fejtő Ferencet – akit a horvátok François Fejtőként ismernek – ilyen erős, bensőséges érzelem fűzi Zágrábhoz. Apai nagyapja, Filip Fischel Prágában született, és a család ahhoz a zsidó közösséghez tartozott, amely a német nyelvet és kultúrát tudta magáénak. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc után ment Pestre, ahol a Pester Llyodnál volt betűszedő, majd Nagykanizsán telepedett le, megvásárolta jövendőbelije apjától nyomdáját, és *Zala* címmel magyar nyelvű hetilapot alapított, amely hamarosan napilappá fejlődött. Munkásságát Fejtő apja folytatta. Fejtő anyjának szülei Kiskőrösről kerültek Zágrábba. Zágrábi

* Horvát nyelven megjelent: Slika Zagreba u *Sentimentalnom putovanju* Ferenc Fejtőa, In: *Croato-Hungarica. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*, Zágráb: 2002. A magyar nyelvű tanulmány a horvát eredeti némiképpen kiegészített és a magyar olvasó számára átigazított változata.

¹ FEJTŐ, Ferenc, *Érzelmes utazás*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989, 28–29. A továbbiakban a műből kiragadott idézetek vagy utalások után zárójelben közlöm az oldalszámot.

² Eredeti, francia címe: *Memoires. De Budapest à Paris*

nagyanyja sohasem tanult meg magyarul (vö. 26–27.), anyja pedig, mint ahogyan Fejtő visszaemlékezik „beszél ugyan magyarul, de németül jobban és szívesebben; sajátos megrögzött hibái a magyar nyelvben szállóigékké lettek a családban” (131.). Családjának anyai ága teljesen elhorvátosodott. Ilyen környezetben született 1909. augusztus 31-én Nagykanizsán Fejtő Ferenc, „az elfranciasodott magyar, egyike azon remek újságíróknak, akik tollhegyre tűzik a modern világ káoszát és feltárják, hogy olyan világban és korban élünk, amikor a kontinuitást a diszkontinuitás váltja fel”.³ Mivel korán elveszítette édesanyját, gyermekkorának nagy részét és az iskolai szünidőket is nagyszüleinél töltötte Zágrábban. Eppen ezzel magyarázhatjuk Zágráb iránt érzett rajongó szeretetét. Anyai ágról az egész rokonság kényeztette, szinte a széltől is óvta a gyenge fizikumú, érzékeny fiút, ily módon kívánván pótolni a pótolhatatlan veszteséget. „Nekem itt fekszik anyám a Mirogojban⁴, te őrzöd a ’nyugalom kertjében’, s itt voltam gyerek is (...) Véletlenség csupán, hogy nem itt születtem. Hivatalos szülőhelyem mintha csak a te külvárosod lenne. Az volt a hétköznap, az iskola, a betegség, az unalom, te voltál mindig a jutalom, az ünnep, az öröm, az ajándék. Az volt az idegenség, a kitagadottság, az anyátlanság, a tél, te voltál ópapa, ómama, füge, játék és nyár” (28–29.). Mivel gyermekkorában gyakran járt rokonlátogatóban Zágrábban, a gyermek Fejtőn szeretettel csüngő, többnemzetiségű család fontos szerepet játszott jellemének kialakulásában. Mint ahogyan maga is mondja a könyv második kiadásának előszavában: „Zwei Seelen wohnen ach! in meinen Busen’, mondhatnám a német költővel, de talán több lélek is lélegzik ott, mint kettő. Gyerekkorom óta babonának tartom azt a felfogást, hogy az embernek mindenáron egyetlen identitásra kelljen szorítkoznia” (15.). Iskoláit Nagykanizsán fejezte be, majd érettségi után Pécsen, az Erzsébet Egyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait. A pécsi fiatalok egyetemi csoportosulásában az egyik kiemelkedő egyéniség lett. Katolizált, de az egyház tanítása és a mindennapi élet közötti ellentmondás miatt nem látta a társadalmi problémák megoldásának lehetőségét egyházi keretben, s ez szinte szükségszerűen elvezette a kommunista mozgalomhoz. Az 1929-től Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanuló Fejtő már 1930-ban fontos szerepet játszott a fiatal baloldaliak szervezkedésében. 1931-ben megismerkedett József Attilával, kettejük közt meghitt barátság alakult ki. Részt vett az illegális ifjúkommunista mozgalomban, baloldali folyóiratok szerkesztésében. Ezidőtájt kezdődött irodalmi munkássága is. 1932-ben letartóztatták, de Fejtő már letartóztatása előtt fokozatosan kezdett kiábrándulni a kommunizmusból, elsősorban a párt vezetőinek középszerű, szektás viselkedése miatt. A börtönből kiszabadulva véglegesen szakított a mozgalommal. Több, elsősorban baloldali irányultságú folyóiratnak dolgozott. 1935-ben József Attilával és Ignótus Pállal megalapította a *Szép Szó* című irodalmi folyóiratot. „Mindenek előtt ez Attila vágya volt (...) Valami olyant akart alapítani, ami különbözik a többtől, ami csak az övé, egy olyan folyóiratot, amely megingathatatlanul képviseli a humanista és demokratikus elveket”.⁵ 1938-ban a *Szép Szó* munkatársaival előadást tartott Makón. Az előadásról írt cikkében annak a véle-

³ DONAT, Branimir utószavából, In: FEJTŐ, François, *Memoari. Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989, 259. (az eredetileg horvát nyelvű idézeteket saját fordításban közlöm.)

⁴ A Mirogoj, mint ahogyan az Fejtő idézetéből is kivehető, a zágrábi temető.

⁵ FEJTŐ, François, *Memoari. Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989, 80.

ményének adott kifejezést, miszerint a parasztság erőteljesebben ellenáll a náci demagógiának, mint a középosztály. Letartóztatták és elítélték. A fellebbezésre várva megtudta, hogy mindenképpen börtönbüntetés vár rá, ezért Párizsba szökött, ahol több tekintélyes folyóirat megjelentette írásait, majd fokozatosan egyre jelentősebb helyet foglalt el a francia kulturális életben. A második világháború befejeződése után Magyarországra visszatérve elégedetlenül szemlélte a helyzet alakulását, majd ismét visszament Párizsba, ahol Magyarország Külképviselőtén, majd a France Presse távirati irodánál dolgozott. Figyelemmel kísérte nemcsak a magyarországi, hanem a többi kommunista ország eseményeit, és a kelet-európai helyzet szakértőjévé vált. Könyveiben főként e térség történelmét tanulmányozza, választ keresve a mai kor kérdéseire.

A mű keletkezése

Ha feltelesszük a kérdést, hogyan is keletkezett Fejtő *Érzelmes utazása*, nem kell sokáig keresnünk a választ. Maga az író felel rá: „1934 nyarán meglátogattad legkedvesebb városodat, ahol a nővéred élt a családjával.”⁶ Az idézet Fejtő Zágráb iránti érzelmeit illetően is sokatmondó. Erről a nyaralásról 1935-ben cikket jelentetett meg a *Nyugatban*, s alig néhány nappal ezt követően, Dormándi László felkínálta neki a lehetőséget, ha az útinapló könyvvé kerekedne, szívesen kiadná. Fejtő elfogadta az ajánlatot, és hozzálátott az *Érzelmes utazás* megírásához, mert maga is érezte annak szükségességét, hogy „a zágrábi és dalmáciai utazást, az apai, anyai emlékek közt való kalandozást folytatni kellene egy másik utazással, amelyben saját éneket keresném, saját gondolatimaat tisztáznám, hiszen ezek még zavarosan, ellentmondásosan keringtek bennem.(...) És ahogy a könyv kialakult, a családtörténeti fölfedezések, az adriai tájak élvezetéhez és a börtönből való szabadulás adta megkönnyebbüléshez hozzájárult egy másik szabadulás fölött érzett öröm is: szabadulás az ideológiai kötöttségektől, attól a szektás társaságtól, amelytől már letartóztatásom előtt is elidegenedtem (...) Ezentúl már azt is megengedhettem magamnak, hogy függetlenül gondolhassam, amit gondolok, láthassam, amit látok, és tévedhesek is.” (9–11., a szerző előszavából)

Sterne *A Sentimental Journey*-ének címét 'plagizálva' és a mű példáját szem előtt tartva az ésszerűség és érzelem szerencsés kapcsolatát alkalmazva, a világ külső jelenségeit egy belső világon, az egyén tudatán keresztül szemlélve és a napló és útirajz műfaját használva hangulatairól, érzelmeiről írt, ugyanakkor addigi politikai nézeteit is felülbíráta, s ezáltal a szocializmusnak a nyugati kultúrában gyökerező változatához közeledett. (vö. 12., a szerző előszavából) Azt, hogy az író könyvében bizonyos mértékben leszámolt élete előző korszakának ideológiájával, egyes korabeli kritikák is bizonyítják. Harminchét évvel később a marxista irodalomkritikus, Agárdi Péter renegegátsággal vádolja a szerzőt.⁷

Zágráb képe az Érzelmes utazásban – Irodalmi képeslapok

Az *Érzelmes utazás* sokrétű mű, elemzése minden bizonnyal több szempontból is érdekes feladat lehet. Tanulmányunkban a mű Zágráb képét vizsgáljuk, amelyet ugyan

⁶ FEJTŐ Ferenc, *A Duna-parttól a Szajna-partig. Hova repül az idő?*, Budapest: Belvárosi Könyvkiadó – Cserépfalvi Könyvkiadó, 1996. 92. (fordította Takács Márta)

⁷ Vö. AGÁRDI, Péter, *Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*, Budapest: Gondolat, 1982, 66–79.

különálló képek alkotnak, a könyv olvasása folyamán azonban ezek a mozaikkockák egységes egészé állnak össze. Mielőtt ezeknek a különálló képeknek az elemzéséhez kezdenénk, lássuk, miként is definiálhatnánk őket. Ha abból indulunk ki, hogyan határozta meg Aleksander Flaker a tájleírás fogalmát, akkor láthatjuk, hogy a művészi próza szerkezetén belül kétségkívül tájleírásról van szó, habár a tájleírás az irodalomban eleinte csak a hely jelölésére korlátozódott. Az ember a természet részeként csak az irodalmi romantika korában jelent meg. A táj, a város, az egyes városi helyszínek leírását még a realizmus is alárendelte a jellemábrázolásnak.⁸ Fejtő tájleírásai azonban leginkább az ugyancsak Flaker által meghatározott irodalmi veduta (književna veduta) definíciójához állnak közel. Eszerint azon elbeszélői és költészeti egységek részletei, amelyeket a város mindennapi életének bemutatásában a képzőművészeti jellegre való irányultság jellemez, irodalmi vedutának tekintendők.⁹ Ha ezeket a meghatározásokat Fejtő Zágráb leírására kívánjuk alkalmazni, láthatjuk, hogy egyikük sem fedti azt teljes egészében, habár egyes jellemző vonásokat pontosaknak kell elfogadnunk. Kétségkívül rendelkeznek ezek a leírások tájleíró jelleggel, és a városi helyszínek bemutatásában is dominál a képzőművészeti jellegre való irányultság, ugyanakkor a Fejtő Zágráb képét alkotó egyes, különálló mozaikképek gyakran nincsenek részletesen kidolgozva, nemegyszer vázaltszerűek, csak néhány ecsetvonással veti őket papírra. Ezeket a város vagy a város környékének helyszíneit leíró, képzőművészeti jelleggel bíró többé vagy kevésbé részletes képeket, mozaikkockákat, a továbbiakban irodalmi képeslapoknak nevezzük. A következő részlet találón ábrázolja azokat a sajátosságokat, amelyek igazolják az irodalmi képeslap fogalmának bevezetését:

„Reggel elmentünk nővéremmel a piacra, a nagy piacra a Jellasics tér felett. Régen a Jellasics téren volt a piac, sokat jártam ott nagyapámmal. Az öreg maga vásárolt mindig (...) mindig vett valami nyalánkságot s ha volt, kedvenc gyümölcsömet: fügét (...) vég nélkül alkudozott és pletykált a kofákkal, akik mind ismerték s már messziről köszöntötték. Mindig olcsóbban vásárolt, mint akárki más. A piac tarkállott a színes népviseletű parasztoktól, zsbongott a jókedvű vásárlóktól s a zshivajban élesen rikkantottak a rikkancsok s a fagylaltárusok. Utána kicsit üldögtünk, lejjebb, a Zrínyi téren. (...) Szomorú, hogy most hiába mennék a Gundulicseva ulica 49. alá, hiába futnék fel a második emeletre, az ajtón más név áll már (...) Kár meghalniuk a nagyapáknak, (...) ahogy kár volna és igazságtalan, ha a Jellasics tér egyszerre csak megszűnne zsbongani. Tág cimpákkal szívtam az édes, az émelyítő halszagot.

Vásároltam is játékot (...) Kis parasztfiútól vettem, alig volt nagyobb s éppoly vézna volt, mint nővérem fia, maga gyártotta vitorlásokat árult, korai család fenntartó, néhány fillérért. (...) A csirkés asszony magyarul beszélt (...) Öreg, fonnyadt, amilyenek nálunk a parasztasszonyok (...) Kérdezni akartam tőle egyet-mást. (...) csak azt kérdeztem, hogy van? Köszönöm kérdését – felelte...” (26–28.).

Az irodalmi képeslapok egyik sajátossága, hogy gyakran két idősíki szerepel bennük: a zágrábi útinapló írásának ideje és az író gyermekkkora, s ezek az idősíkok időnként összefonódnak. Az idézett részletben Fejtő nővérével a piacra indul, de azzal, hogy meghatározza a helyszínt a jelen után a múltban is, azonnal idősíkiot vált, s a továbbiakban elmondja, hogyan vásárolt be a nagyapja. A kofák alakja a piac forgatagába

⁸ Vö. FLAKER, Aleksandar, *Umjetnička proza*, In: Škreb, Z.–STAMAC, A. (szerk) *Uvod u književnost*, Zagreb: Globus, 1986 (četvrto poboljšano izdanje), 355–356.

⁹ Vö. FLAKER, Aleksandar, *Književne vedute*, Zagreb: Matica hrvatska, 1999, 26–27.

vezeti, majd emlékeiben felmerül egy mozzanat, amikor hazafelé menet megpihentek egy padon a Zrínyi-téren.¹⁰ Az emlékektől vezetettve állapítja meg: kár, hogy szeretteink meghalnak, de éppúgy kár volna a Jellasics térért¹¹ is. Ezzel a kijelentéssel vissza is tér a jelenbe, és játékot vásárol a piacon. Ahogyan váltakoznak az idősíkok, úgy változnak a helyszínek is. Az idézet közléssel kezdődik: ma a piac a Jellasics tér fölött van, az író emlékképei által azonban pillantok alatt mi is a régi pacon, a Jellasics téren termünk.¹² A jelenben játszódó irodalmi vedutát kiegészíti a múlt irodalmi vedutájában tarkálló népviseletek színpompája. A piac két idősíkból összeálló vizuális percepciójához akusztikus elem is járul: a piac zsvajva és a rikkancsok kiáltásai, ami a múltból hallatszik át, de a lárma mindenképpen megvan a jelenben is, mint ahogyan az olfaktórikus percepció is, a halszag, ami az író a múltból visszavezeti a jelenbe. Láthattuk tehát, hogyan áll össze a piac képe Fejtőnél két idősíkból.

Fejtő zágrábi irodalmi képeslapjainak másik jellegzetessége az emberek leírása. A képzőművészetben a vedutákon gyakran megfigyelhetők apró emberi alakok, embercsoportok, mint a tájkép, illetve a háttér díszítő, élénkítő elemei. Ezeknek azonban nincs jelentős funkciójuk a kép tartalmát vagy motívumát illetően. Az irodalmi vedutákban általában nincsenek is ilyen alakok. Mint ahogyan láthattuk, Fejtő leírásaiban megjelennek emberek, igaz gyakran mint jellegtelen tömeg, de az is előfordul, hogy miután egyikük kiválik a csoportból, egyéni tulajdonságokat nyer, sőt még párbeszédet is folytat az íróval.

Az említett sajátosságokat az irodalmi veduta bizonyos minőségi kiegészítőjének, értéktöbbletének tekinthetnénk. Ennek ellenére indokoltnak véljük az irodalmi képeslap fogalmát, éppen azért, mert a Zágráb képet nemcsak képzőművészeti élményként éljük meg, hanem mert ezt az élményt kiegészítik különféle információk is az emberekéről, az irodalomról, napi-politikai eseményekről. Továbbá, az irodalmi képeslapok a már említett képzőművészeti jellemzők mellett egyrészt érzelmi telítettségűek, ami az író gyermekkori emlékeiből fakad, másrészt az újságíró Fejtő tudósításai emberi elkötelezettségről tanúskodnak.

Fejtő irodalmi képeslapjait a következőképpen csoportosíthatjuk:

– a város mindennapjainak külső tereit bemutató képzőművészeti jellegű irodalmi képeslapok, amelyek lehetnek részletesek, de ugyanúgy csak néhány vonással megrajzolt külső helyszínek is;

– a mesterségesen létrehozott, parkosított vagy a természetben urbanisztikai változtatások által létrejött külső tereket bemutató képzőművészeti jellegűek, mint pl. a Maksimir park¹³ vagy a Botanikus kert;

– a természetet bemutató képzőművészeti jellegű irodalmi képeslapok, mint pl. a Sljeme¹⁴;

¹⁰ A Zrinjevac, a Zrínyi tér a zágrábi főpályaudvar előtt elterülő parkosított tér, tőle nyugatra a második párhuzamos utcában, a Gundulićeva utcában (Ivan Gundulić, horvát költőről kapta a nevét) éltek Fejtő nagyszülei.

¹¹ Zágráb főtere, Josip Jelačić, horvát bánról (a magyarok Jellasics néven ismerik) nevezték el.

¹² Fejtő gyermekkorában a piac a Jellasics téren volt, 1934-ben, amikor ismét Zágrábban tartózkodott, már kész volt az új városi piac, a Dolac, a Jellasics tértől mintegy ötven méterre északra. Vö. MILČEC, Zvonimir, *Pozdrav iz Zagreba*, Zagreb: Mladost, 1987, 36.

¹³ Maksimilijan Vrhovac (1752–1827) zágrábi püspök létesítette a püspöki birtokon természetesen kialakított parkot, amelyet róla neveztek el Maksimirnak.

- a város mindennapi életét bemutató, nem lokalizálható irodalmi képeslapok;
- embereket bemutató,
- napi politikai eseményeket bemutató,
- az irodalmi életet bemutató irodalmi képeslapok.

A város mindennapjainak külső tereit bemutató képzőművészeti jellegű képeslapok

Vizsgáljuk meg közülük először azt, amelyik a Jellasics teret¹⁵ ábrázolja:

„Mennyire szívemhez nőtt a Jellasics tér is, annak a Jellasicsnak szobrával közepén, akinek kivont kardja Magyarország felé mutat fenyegetően. Nem kár, mondd, hogy nem másfelé húzta ki akkor a kardját, hogy nem hazám fiával, Kossutthal szövetkezve húzta ki, kicsit mintha ma is szégyenkezünk kellene emiatt! De ez a nagy tér szobrával közepén s körül kellemes, világosbarna házaival, a virágárusok bódéival, a horvát hímzéseket áruló paraszttokkal s a népséggel oly színes, eleven, mintha a tenger mellett lenne. Ha szimatolok, érzem már a tenger szagát is, nem képzelődöm, a halpiacról hordja a szagot a szél...” (30.).

Ezt a képeslapot irodalmi vedutának is tekinthetnénk. A helyszínt meghatározzák azok a lényeges elemek, amelyek alapján pontosan felismerhetjük: Jellasics lovaszobra, az épületek, a virágárusok, a hímzéseket kínáló környékbeliek, de olfaktórikus percepció, a halszag is kiegészíti. Fejtő színpompás irodalmi képeslapján mintha csak Menci Klement Crnčić, horvát festő és grafikus *Jelačićev trg* (Jellasics tér) című képének leírását olvasnánk. A minőségi többletet, amely alapján irodalmi képeslapról beszélhetünk, az jelenti, hogy az író Jellasics lovasszobrát említve leírja a közös, magyar-horvát múlttal kapcsolatos gondolatait is.

Említsük meg a Zrínyi teret is, amely kétszer is megjelenik, de nem mint konkrét élmény, hanem az író emlékképeként, igen érdekes módon. A tér látványa csak egy pillanatra villan fel előttünk, az, ami az író t lenyűgözi, az akusztikus percepció, a filagóriából hallatszókatonazene, a csengettyű tiszta hangjának emléke (vö. 30.).

Az Ilica, Zágráb főutcája ugyancsak az emlékezetében jelenik meg, szeretett sétálni a keskeny utcán az emberek közt tolongva, megcsodálta a drága áruval tele kirakatoikat. Egy pillanatra a gőzsikló képe is felmerül emlékei között (vö. 29., 30., 31.). A Vadászkiértöt (vö. 171.) már a jelenben említi, de csak tényszerűen, bármilyen leírás vagy érzelmi töltés nélkül.

Röviden, néhány vonással megrajzolva jelenik meg a székesegyház az öreg, gótikus nagynéni metaforában (vö. 30.), és a csak néhány ecsetvonással odavetve a színház, mint a tárgyi valóság szinesztézia által ábrázolt képe: a színház sárgásbarna színe olyan, „mint az Erzsébet hídnak, olyan könnyed, behízelt, dallamos is” (31.).

Igen érdekes a Felsőváros leírása, amit nem is tekinthetünk irodalmi vedutának, mert hiányzik belőle a képesség. A budai Várhoz hasonlítja, majd a Felsőváros déli oldalán húzódó Strossmayer sétányon,¹⁶ üldögélve előbb nagybátyjára emlékezik, azután a múltba kalandoznak gondolatai: a legfontosabb színtereket megszemélyesíti és törté-

¹⁴ Zágrábtól északra, a város közvetlen közelében húzódó hegység, a Medvednica legmagasabb csúcsa a Sljeme (1035 m magas), magát a Medvednicát gyakran a Sljeme néven emlegetik.

¹⁵ A város központi terét 1850-ben nevezték el Josip Jelačić horvát bánról, 1880-ban állították fel a bán ábrázoló lovasszobrot, A. D. Fernkorn (1813–1878) bécsi szobrász alkotását.

¹⁶ Josip Juraj Strossmayer (1815–1905) diakovói püspök, a horvát közélet kiemelkedő alakja, a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia alapítója

nelmi helyzetbe állítja, amelyben az óváros örökösen rivalizáló két része, a Káptalan és a polgári lakosságú Felsőváros most látszólagos békekességben él egymással, de a felszín alatt ott lappang az állandó ellentét a püspöki és világi hatalmak között. Az alattuk elterülő, fejlődő Alsóvárost megtűrik ugyan maguk között, de le is nézik (vö. 31.).

Megemlíti még a szanatóriumot¹⁷ is, ahol a szülőotthonban nővérét látogatja meg, miután megszületett a második gyermeke: „Szép, magaslati helyen fekvő, kertés és tőteraszos, tiszta épület; lábadozó betegek sütkéreztek a kertjében.” (170.). E képeslap minőségi többletét nyilvánvalóan az örömteli eseményből fakadó vidám hang adja, de a szép épület, a napsütéses idő ugyancsak a derűs hangulatot indokolja.

A mesterségesen létrehozott, parkosított vagy a természetben urbanisztikai változtatások által létrejött külső tereket bemutató képzőművészeti jellegű képeslapok

Ezek a képeslapok főleg az író emlékezetében megjelenő helyszíneket mutatják be. A Tuskanec¹⁸ először olyan helyszíneként jelenik meg, ahol a gyermek Fejtő a féltékenységtől gyötörve sétál nővérel és az udvarlójával. Később a budapesti Városliget-hoz hasonlítja, de csak a szerepe hasonló, a Tuskanec erdős domboldal, az író serdülőkori vágyakozásainak színhelye (vö. 24., 30.).

A Maksimir park a következő helyszín, a pesti Népliget hasonmása, az emlékképek a park lankáin a fűben hempergő, gondtalan gyermek Fejtőt varázsolják elének (vö. 31.).

A növénykert, a zágrábi Botanikus kert leírása is gyermekkori élmények felvillanó képeiből (aranyhalak, a medence mohos fala, morzsák a halak etetéséhez) áll össze (vö. 31.).

Csak egyetlen, a természetben urbanisztikai változtatások által létrejött külső teret bemutató képzőművészeti jellegű helyszín képe jelenik meg, amelynek élményanyaga a jelen. A zágrábi temető a Mirogoj, a „nyugalom kertje” (vö. 28–29.), ahol anyja van eltemetve. Fejtő könyvében részletesen leírja, milyen mély hatással volt rá anyja elvesztése, itt is megkísérti a képzelet világa, anyjának alakja szinte megelevenedik előtte. Talán éppen emiatt meglehetősen szűkszavú a temető leírása: „Felhős, szeles délelőtt volt, s Nádával kísértünk a temetőbe, anyám sírjához. A temető, ‘Mirogoj’, szép, csendes liget a városon kívül, magas kriptafallal övezve, kellemes lehet benne pihenni.” (99.). Nővére megmutatja neki a tragikus véget ért „...Radics¹⁹ sírját, díszhelyen fakereszttel s fényképével (...) a sírja körül halomban a temérdek friss virág, cserép és koszorú.” (100.).

A természetet bemutató képzőművészeti jellegű irodalmi képeslapok

Ilyen képeslap az, amely a Sljemet ábrázolja. Összehasonlításképpen idézzünk egy század eleji útikönyvből: „Jobbról előtűnik a Sljeme hegylánca. Végső nyúlványán Zágráb kezdete, fölötte a hegytetőn Medvedgrad omladéka. Néhány perc még s előt-

¹⁷ Ma gyermekkórház a Klaićeva utcában. Vö. AGIČIĆ, Damir Bolnice, lječilišta i mjesta za rekreaciju, In: KOMAN, Marina (szerk.), *Moj Zagreb, tak imam te rad*, Zagreb: 1999, 222–223.

¹⁸ A zágrábiak egyik kedvenc sétahelye, a nyugati lejtőjén terül el annak a dombnak, amelyen a Felsőváros fekszik.

¹⁹ Stjepan Radić (1871–1928) politikus, a Horvát Parasztpárt alapítója, a belgrádi parlamentben merényletet követtek el ellene, és belehalt sérülésébe.

tünk a kép.”²⁰ Fejtő szintén vonattal érkezik Zágrábba. Lássuk, hogyan látja ő a várost: „A mozdony hosszan, ujjongva sípol. A távolban feltűnik a Szljeme kékesszürke árnya. Az állomásokról kosaras nénikék tolonganak a kocsiba, s már le sem ülnek...” (20.). Ebben a kinetikus vedutában a tájat a mozgó vonat ablakából látjuk, a Sljeme pillanatképekből áll össze, amelyekbe helyenként a Zágráb környéki falvakból a városba utazó embereket ábrázoló filmkockák vegyülnek. Persze, nem lehet nem észrevenni az író és a többi utas izgatottsággal teli várakozását sem. A Sljeme körvonalai a későbbiekben még néhányszor megjelennek, de csak a háttérben, amikor az író anyja életének eseményeit kutatja.

A természetet bemutató helyszíneknél nem jelenik meg mint konkrét kép, de érdekességként, az információ szintjén meg kell említeni a Száva folyót, amelyben 1934-ben Fejtő még fürdött (vö. 46.).

A város mindennapi életét bemutató, nem lokalizálható irodalmi képeslapok

Ezek a képek valójában csak egy pillanatra villannak fel valamely esemény háttéréként. Ilyen például a „söröző”, a „söntés”, vagy kissé pontosabban, de mégsem lokalizálhatóan „a fútca egy söntése” és „egy vendéglő” egy mellékutcában. Mind egy-egy helyszín, amiről legfeljebb annyit tudunk meg, hogy ott ittak az újszülött egészségére vagy vacsoráztak „egy kisvendéglő hársai alatt, míg óriás fényszórók fenyegető sávokat vetettek az égre.” (46.).

Az embereket bemutató irodalmi képeslapok

Az embereket bemutató irodalmi képeslapoknak nincs irodalmi veduta jellegük, az író utal ugyan bizonyos épületekre, de ezek az adott pillanatban nem érdeklik, inkább csak az események háttéréül szolgálnak. Ezek a leírások azért fontosak mégis, mert általuk valamilyen információt, hírt, tudósítást kapunk az emberekről és a történekekről. Nincs képzőművészeti jellegük, de bizonyos képiséggel mégis rendelkeznek, de ezek is hozzájárulnak a város teljesebb megismeréséhez.

Nézzük meg, hogyan is látja Fejtő a zágrábiakat. „Vizsgálva nézegetem járókelőidet is, megvallom, tetszenek és irigyellek értük. Férfiak hangosak, jókedvűek, barnák, látszik, szeretik az italt, a sportot, a táncot – asszonyaid és lányaid jó alakúak, (...) bármerre nézek, mind olyan szép lábúak, hogy elakad a lélegzetem a csodálkozástól.” (32.) Belső tulajdonságaik alapján is megkísérli jellemezni őket: „Temperamentumos nép a zágrábi s ez tetszik nékem. Viharosan tud szeretni és gyűlölni, s nem kellenek nagy okok, hogy szeretetét vagy gyűlöletét lángra lobbantsák.” (75.). A zágrábiak külsejét az egyes embereket megfigyelve írja le, de temperamentumos természetükre vonatkozó megjegyzését itt a színházi nézők, vagyis a tömeg viselkedéséből vonta le.

Napi politikai eseményeket bemutató irodalmi képeslapok

Az embereket most nem mint egyéneket látjuk, hanem olyan csoportokban, amelyeket valamilyen közös cél, társadalmi-politikai elkötelezettség tömörít, habár ez nem szükségszerűen és nem mindig van így. Láthatjuk ezt egy esti tüntetés alkalmával, amikor a sötétség leple alatt fiatalok csoportjai futkosnak az utcákon, felkeltve a járó-

²⁰ WALKÓ László, *Budapesttől Velencéig*, Budapest: Atheneum, 1910. (negyedik kiadás), 22.

kelők figyelmét. Macseket²¹ és a szabadságot éltetik, s éljenzésükhöz az emberek is csatlakoznak. Az író már előzőleg is tett említést a falakon látható vastag betűs „Éljen Macsek!”, „Éljen a szabadság!” feliratokról (vö. 85.). Fejtő nem von le semmilyen következtetést, csak észreveszi és közli velünk a tényeket: „Mindenki és mindig politizál, az utcán, az üzletben, a lakásban, a piacon, a kiránduláson, reggelinél, ebédnél, vacsoránál.” (84.). Ha az újságíró Fejtő az ilyen apró eseményeket lejegyzí, még inkább figyel a nagyméretű aktuális történésekre, ahol az embereket ismét olyan tömegként látatja, amelyet valamilyen közös eszme kapcsol össze. Először is megfelelő helyet keres, ahonnan figyelemmel kísérheti, mi is történik. A Jellasics tér és az Ilica sarkán emelkedő háztömb egyik épületének, Fejtő szerint a ’felhőkarcolónak’²² a tetőteraszáról szemléli az eseményeket:

„Az új felhőkarcoló tetőteraszára mentünk, a tér sarkán, ahonnét messze látni lehetett mindent. (...) Már öt óra felé becsukták a boltokat (...) mind nagyobb hullámokban tódult a nép a Jellasics térre és a tér körüli utcákra. Amerről a Maria Bistrice-i búcsúsokat várták, sorfalak alakultak az utcán, minden ablakban emberek szorongtak, és megakadt a közlekedés. Harmincezen vonultak a püspök után Maria Bistrice-re gyalog, szegények és gazdagok, minden társadalmi osztályból. A püspök, úgy látszik, nagyon népszerű, fiatal, szép embernek mondják, aki ért a beszédhez és maga is gyalog ment, aktatáskával és bottal (...) Fél hét felé taps hullámszórt végig a téren, feltűntek a búcsúsok (...) a zenekarok zúgása s az asszonyok Mária-énekei furcsa hangzavarban keveredtek össze, valláshoz azonban az egész körmenetnek annyi köze volt csak, hogy a megváltás tüze égett a tömegben, ha profán füsttel is...” (172–173.).

A fenti részletet panorámaszerű vedutaként jellemezhetjük. Fejtőt itt kevésbé érdeklik a város képzőművészeti jellegzetességei, bár csaknem topografikus pontossággal látatja a helyszínt. Újságíróként az a fontos számára, hogy tudósíthat egy rendkívüli eseményről. Pontosan tájékoztat arról, hol, mikor és mi történik. A fiatal püspök, Alojzije Stepinac²³ népszerűségét jól érzékeli, de találoan érzékelteti az izzásig hevült légkört is, amit a tiltott horvát zászló megjelenése okozott. „Hat év után először látta meg ez a nép a maga zászlaját, (...) amelyet addig tilos volt kivinni. A püspök kivitte, (...) és amerre ment, felujjongtak az emberek, tapsoltak és a kezüket lóbálták. A tiltott zászló minden tilalmasnak, minden szabadságvágynak és elégedetlenségnek jelvénye lett...” (173.). Ennek az eseménynek a leírásával újabb képet nyertünk a városról, a városban élő emberek életéről, nemzeti érzésük intenzitásáról, de nem elsősorban képzőművészeti hatásával, hanem magukkal a történésekkel.

Az irodalmi életet bemutató irodalmi képeslapok

A Zágráb irodalmi életét bemutató képeslapokat igen egyszerű elképzelni, szinte magyarázni sem kell. Az egyik oldalon van Fejtő ’riportalanya’, akit csak megemlít, esetleg részletesebben is leír, a beszélgetés helyének jelölése, míg a másik oldalon üdvözlő helyett az író észrevételei az irodalmi életről, eseményekről, az irodalmi élet

²¹ Vladimir Maček (1879–1964) horvát politikus, Radić halála után a Horvát Parasztpárt elnöke

²² Ez nem a mai ’felhőkarcoló’, amely építését ugyan már akkor tervezték, felépítésére azonban csak az 50-es években került sor. Vö. IVANČEVIĆ, Radovan, *Blok Zakladne bolnice u Zagrebu – spomenik moderne arhitekture*, Čovjek i prostor, Zagreb: 1983., br. 6 (363), 30–33.

²³ Alojzije Stepinac (1898–1960) 1934. június 24-én szentelték püspökké, 1937-ig koadjutorként működött. 1998-ban II. János Pál pápa boldoggá avatta.

egy-egy alakjáról. Az e meghatározást szó szerint illusztráló példa az, amelyen Miroslav Krleža vázaltszerűen megrajzolt alakja jelenik meg. Fejtő meglátogatta a horvát író. Milyennek látta? „Miroslav Krleža fekete, molett, kissé puhának látszó, közép-magas ember, erősen kopaszodó hajjal, kicsit alázatos, kicsit gőgös, de legtöbbször gúnyosan villanó szemekkel.” (160.)

Az irodalmi képeslap másik, igen terjedelmes részét Fejtő Zágráb irodalmi életéről szerzett információi alkotják. Az ismereteket gyűjtve több helyszínt is megemlít, mint például a Kóló sörözőt vagy a ma is a Horvát Nemzeti Színház mellett található Kazališna kavanát (Színházi Kávéházat), de minden külön hangsúly nélkül, ahol egy újság, a *Novosti* (Újság) és egy meg nem nevezett ifjúsági folyóirat szerkesztőjével beszélget a horvátországi helyzetről, a horvát irodalomról. Itt hallja először Miroslav Krleža nevét. A városban sétálva egy kirakatban meglátja a *Hrvatska revija* (Horvát Revú) című folyóiratot. Szerkesztője tájékoztatja a folyóirat jellegéről a horvát irodalomról, tőle hall a Horvát Maticáról²⁴, majd újra Krležáról. Nem mulasztja el egy másik, baloldali folyóirat, a *Književnik* (Irodalmár) megismerésének lehetőségét sem és újra a horvát irodalomról és Krležáról érdeklődik. Hogy a magyar, elsősorban a kortárs magyar irodalmat mennyire ismerik a horvátok, arról a két szerkesztő ismeretei tanúskodnak: ami keveset tudnak, azt is Krleža közvetítésével. A *Nova Europa* (Új Európa) folyóiratban még 1922-ben jelent meg Krleža *Petőfi i Ady, dva barjaka madžarske knjižice* (Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója) című tanulmánya, 1930-ban pedig a már említett *Hrvatska revija* jelentette meg *Madžarski lirik Ady Endre* (Ady Endre, a magyar lírikus) című esszéjét. Alig néhány hónappal az esszé zágrábi megjelenése után, Bajza József a budapesti bölcsészkar professzora *Horvát költő Ady Endréről* címen írt cikket, amelyben elismerőleg nyilatkozik Krležáról.²⁵ Krleža tehát nem volt teljesen ismeretlen a magyar olvasóközönség számára, mégis, Fejtő az, aki részletesebben megismerteti a magyar olvasókkal. Látogatásakor gyanakvó ember fogadja: „Dühösen és párbajozva társalogtunk. Lehet, hogy ellenszenves voltam neki. Valószínűbb azonban, hogy egyszerűen bizalmatlan volt. Honnét tudhatta, ki vagyok s ki küldött hozzá? Hiszen el lehetne képzelni, hogy valakihez valaki ma elmenjen pusztán kíváncsiságból, rokonszenvből és érdeklődésből? Félórás csatározás után feladtam a viadalt. Elvből nem felelt egy kérdésemre sem. Belenyugodtam abba, hogy beszéljünk arról, amiről ő akar, a magyar irodalomról.” (161.) A barátságosnak éppen nem mondható beszélgetés ellenére, Fejtő mintegy nyolc oldalt szentelt a Krležával való találkozás leírására. A magyar olvasó számára a legfontosabb üzenet még a találkozás előtt elhangzott, amikor a dr. J. B. a *Hrvatska revija* szerkesztője felhívja Fejtő figyelmét Krležára: „S megkérdem, ki a legnagyobb regényírójuk? Lejegyzem nehéz nevét: Miroslav Krleža. Ki a legnagyobb drámaírójuk? Habozik, aztán felel. Miroslav Krleža. Ki a legnagyobb esszéistájuk, legnagyobb költőjük? Talán az is Miroslav Krleža?

– Igen, ha jól meggondoljuk, az is Miroslav Krleža.” (92.)

²⁴ A Matica hrvatska (Horvát Matica) a 19. sz.-ban a nemzeti újjászületési mozgalom idején a horvát kultúra terjesztése céljából alapított intézmény, főként a könyvkiadást támogatta.

²⁵ Vö. LŐKÖS, István, *Hrvatsko-madžarske književne veze*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1998, 127–128.

Összefoglalás

Fejtő zágrábi tartózkodását figyelemmel kísérve észre kell vennünk érzelmi kötődését a városhoz. Ebből következik, hogy másmilyen szemmel nézi és másként látja, mintha csak átutazóban lenne és később leírná az itt szerzett benyomásokat. Az érzelmi kapcsolaton kívül hozzájárul ehhez még emberi, írói és újságírói kíváncsisága is. Észrevételeit irodalmi képeslapokban foglalja össze s általuk nekünk, az olvasóknak üzen. Az irodalmi képeslapok képzőművészeti jelleggel bírnak, ami lehet erősebb vagy gyengébb intenzitású, vagy csak sejtetik ezt a jelleget. A várost megjelenítő leírások azonban sohasem maradnak meg a képiség szintjén. Bemutatják a város mindennapjainak helyszíneit, a mesterségesen létrehozott, parkosított vagy a természetben urbanisztikai változtatások által létrejött külső tereket, sőt az érintetlen természetet is, emellett beszámolnak a zágrábiakról, az aktuális eseményekről, az irodalmi élet jelenségeiről, ami mindenképpen minőségi többletet jelent a kizárólag képzőművészeti jellegű ábrázoláson túl. A magyar olvasó ezáltal teljesebb, a zágrábi valóságot hívebben bemutató képet nyer a városról. Nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy Fejtő az első magyar író, aki útinaplójában részletes képet nyújt Miroslav Krležáról, ami nagymértékben hozzájárult a horvát író korai megismeréséhez és magyarországi népszerűségéhez.

MENCI KLEMENT CRNČIĆ: JELLASICS TÉR (1911)